

INTERVJU

Prof. dr. Ivo Banac

Koje mjesto u duhovnom i društvenom životu našega vremena pripada povijesti i koju funkciju ona u tom pogledu obavlja? Povijest treba zadovoljiti zahtjevu da objasni opću kulturnu svijest. No, u tom pogledu - kao što se može reći za brojna druga pitanja koja se odnose na kulturu - prevladavaju zabuna, nesuglasnost i protuslovlje. Aspiracija povijesti jest razumijevanje svijeta u prošlosti i kroz prošlost.¹ Povijest u cjelini pomaže nam da razumijemo svijet u kojem živimo. S razumijevanjem raste i ljubav za vlastito i osjećaj povezanosti. No, razumjeti ne znači i opravdati. Nizozemski je povjesničar Pieter Geyl smatrao da povjesničar koji koristi razum i kritiku zna razlikovati. Istaknuo je da je povijest zbog toga "diskusija bez kraja", tj. diskusija koja neće voditi do opće prihvaćena zaključka. To, međutim, ne znači da je ta diskusija neplodna i da ona to mora ostati. Dapače, svaka diskusija vodi do postupnog, iako tek djelomičnog osvajanja stvarnosti.² „Wir wollen durch Erfahrung nicht sowohl klug (für ein andermal) als weise (für immer) werden“, istaknuo je prije više od jednog stoljeća veliki švicarski povjesničar Jacob Burckhardt.³

Slično kao Nizozemska i Švicarska, Hrvatska se zbog svoje prošlosti i geografskog položaja vjerojatno više od drugih zemalja nalazi u sretnoj okolnosti da svoju povijest može razumijeti samo na temelju znanja o okruženju i različitim silnicama koje iz njega proizlaze. No, kakvo je u tom pogledu stanje u hrvatskoj historiografiji? Posvećuje li se ona dovoljno onim pitanjima koja su prijeko potrebna za njezin daljnji razvoj? Jesu li sva polja istraživanja dovoljno obuhvaćena? Koja su pitanja uopće bitna? Kako možemo u tom pogledu ocijeniti negdašnju historiografiju? Je li se što promijenilo ili se ništa nije promijenilo? Ima li uopće smisla raspravljati o zadacima i stanju hrvatske historiografije? Sve su to pitanja o kojima valja otvoreno progovoriti. Ona su potakla ideju da *Povijesni prilozi* paralelno sa serijalom intervjua s istaknutim stranim povjesničarima, pokrenu i niz intervjua s hrvatskim povjesničarima različite provenijencije i različitih svjetonazora. Ti će intervjui biti posvećeni problemima hrvatske historiografije općenito te određenim temama koje su poseban predmet interesa i ekspertize intervjuiranih povjesničara. Nema sumnje da stavovi i ocjene sugovornika neće uvijek naići na odobravanje ili razumijevanje onih čitatelja *Povijesnih priloga* koji zastupaju suprotna mišljenja. S obzirom na to Uredništvo je odlučilo već u idućem broju uvesti posebnu rubriku „ZBORIŠTE“ u kojoj bi se objavljivale sve reakcije na objavljene priloge i intervjue. Osim toga valja uvijek imati na umu da će Uredništvo ovog časopisa potpuno poštivati slobodu izražavanja misli svojih sugovornika, a to je u kombinaciji sa slobodom znanstvenog djelovanja preduvjet nespontanom razvoju povijesne znanosti.

Postoje dva glavna razloga za izbor prof. dr. Ive Banca kao prvog sugovornika u ovom novom nizu intervjua i oba su proizašla iz intervjua s prof. dr. Arnoldom Suppanom koji je objavljen u prošlem broju *Povijesnih priloga*. Prvi je razlog primjedba dr. Suppana da je suradnja između politike i povijesnih znanosti u SAD-u mnogo bolja nego u Europi, a drugi je razlog njegovo mišljenje da povjesničari imaju moralnu obvezu utjecati na razvoj političkih događaja. Znanstveno

¹ Usp. J. Huizinga, *De wetenschap der geschiedenis* (Povijesna znanost) (Haarlem, 1937.).

² Pieter Geyl, *Gebruik en misbruik der geschiedenis* (Upotreba i zloupotreba povijesti) (Groningen, Djakarta, 1956.).

³ Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (Leipzig, 1928.).

obrazovanje dr. Banca, s jedne strane, te njegovo javno djelovanje, s druge strane, u praksi mogu rasvijetliti navedena dva aspekta. On je redoviti profesor povijesti na katedri posebne namjene nazvanoj Bradford Durfee na Sveučilištu Yale u New Havenu, SAD. Istovremeno je sveučilišni profesor povijesti na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, gdje upravlja Institutom za jugoistočnu Europu i gdje vodi magistarski interdisciplinarni program za istraživanja jugoistoka Europe. Magistrirao je i doktorirao na Sveučilištu Stanford, a autor je i urednik više knjiga te članaka. Uređivao je tako časopis *East-European Politics and Societies* od 1989. do 1994. godine, kad je postao predsjednikom njegova uredničkog odbora. Među knjigama koje je objavio valja izdvojiti *The national question in Yugoslavia - origins, history, politics* (Ithaca, London, 1984.), za koju je 1984. godine dobio nagradu Wayne S. Vucinich, te *With Stalin against Tito* (Ithaca, London, 1988.), koja je nagrađena nagradom Josip Juraj Strossmayer 1990. godine. Obje su knjige objavljene na hrvatskom jeziku 1988. odnosno 1990. godine. No, dr. Banac u svijetu prvenstveno uživa ugled kao hrvatsko-američki povjesničar, a široj hrvatskoj javnosti ponajviše je poznat po svom političkom djelovanju kao član Liberalne stranke.

Alexander Buczynski: Redoviti ste profesor povijesti na Sveučilištu Yale u New Havenu, SAD, te sveučilišni profesor povijesti na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Kako suradujete sa svojim hrvatskim kolegama i kako to da niste predavač i na nekom od hrvatskih sveučilišta?

Ivo Banac: Sa svojim hrvatskim kolegama, ako mislite na povjesničare u užem smislu, izvrsno suradjem, ali gotovo uvijek na svoju inicijativu. To znači da sam upravo ja imao potrebu i priliku angažirati niz hrvatskih povjesničara i pojedinaca iz srodnih disciplina, bilo kao predavače u New Havenu ili Budimpešti, bilo kao suradnike u raznim projektima u kojima sam imao udjela. Nekad su te inicijative bile povezane s mojim širim djelokrugom, a nekad su bile gotovo potpuno osobne, primjerice u razdoblju kad sam bio pročelnikom jednog od koledža na Yaleu. Kad bi se zbrojilo tko je sve nešto napravio pod mojim okriljem, bio bi to impresivan popis intelektualnog života u Hrvatskoj zadnjih dvadesetak go-

dina. Naravno, riječ je o ozbiljnim ljudima i ozbiljnim projektima, bez obzira govorimo li o mladim postdiplomcima ili znanstvenicima od imena. Stoga nema nikakve dvojbe da je, upravo osamdesetih i devedesetih godina, Yale bio glavni centar hrvatskih studija u inozemstvu. Uostalom, to i nije mogao biti neki kanadski Waterloo ili konferencijske karavane napravljene prema mjerilima raznih neupućenih pojedinaca iz emigracije.

Što se pak tiče suradnje sa mnom iz Hrvatske, bojim se da sam, posebno zadnjih godina, imao relativno malo povjesničarskih sponzora. Mene su - u vrijeme ono - na suradnju pozivali Miljenko Foretić, Jaroslav Šidak i Ivan Golub, a od 1990-ih i Ljubo Boban, Ivan i Fikreta Jelić,

Stijepo Obad, Drago Roksandić, te neko vrijeme i Mirko Valentić. Kad je to bilo nepopularno, pomagao me je Trpimir Macan, dugo vremena moj jedini domaći recenzent (*Marulić, Republika*). No, mnogo bolje prolazio sam kod nepovjesničara. Mislim u prvom redu na Vladimira Stjepetića, koji me je angažirao u radu Historijskog instituta HAZU u Dubrovniku, jedine izravno povjesničarske ustanove u Hrvatskoj s kojom trajno surađujem, ali koju predvodi ekonomist s povijesnim senzibilitetom. Ne smijem zaboraviti Marijana Matkovića, koji mi je bio akademskim mentorom za IREX/Fulbrightovu razmjenu; Franu Čalu, koji mi je još 1979. dao priliku za prvi javni nastup u zemlji na simpoziju JAZU o Ivi Vojnoviću; Ivana Supeka, s kojim sam često surađivao, posebno osamdesetih godina; ni jedinstvenu Lydiju Sklevicky, koja me je povezala s nizom mladih znanstvenika.

Ne zaboravljam ni Branka Matana, koji je kao urednik *Gordogana* inicirao raspravu o mojoj knjizi *Nacionalno pitanje* („Kolo oko Banca”, br. 22., 1986.); ljude iz Leksikografskog instituta, u prvom redu Velimira Viskovića, koji me je uključio u rad već umiruće jugoslavike, a zadnjih godina i u krležijani; Dušana Bilandžića i mnoge druge politologe s FPZ-a, s kojima i danas surađujem; kolege iz Instituta „Ruder Bošković”, kod kojih sam ranih devedesetih imao nekoliko nastupa; bosanske franjevce, koji me redovno pozivaju na svoje skupove u Hrvatskoj i BiH; te Slavka Goldsteina, koji me je, u prvim godinama *Erasmusa*, angažirao u nizu projekata. No, posebno ističem moje izdavače Tomislava Pušeka i Nenada Popovića, bez kojih u Hrvatskoj ne bih intelektualno postojao, kao i Slobodana P. Novaka, koji je u svojim izdavačkim aktivnostima objavio čitav niz mojih radova, bilo u izdanjima Društva književnika, PEN-a, u *Vijencu*, ili inače. A zašto nisam predavač na jednom od hrvatskih sveučilišta to pitajte odgovorne ljude na odjelima i fakultetima. Zvučat će bizarno, ali samo me je jedan dekan jednom pozvao da u Hrvatskoj predajem povijest. To je Hrvoje Kraljević s Matematičkog odjela PMF-a u Zagrebu. Nažalost, nisam se mogao odazvati, ali još uvijek sam mu izuzetno zahvalan.

Buczynski: Možete li u kratkim crtama opisati kako je organiziran studij povijesti na Vašem Sveučilištu Yale? Kolika je sloboda studenata u izboru studijskih predmeta i specijalizacije?

Banać: Višeškolska naobrazba anglosaksonskog kruga posve je drukčija od kontinentalne europske tradicije. Stoga je redovni studij posve drukčiji od kontinentalnog usmjerenja k uskoj specijalizaciji. Primjerice, na redovnom studiju ne možete studirati pravo, medicinu ili arhitekturu. To je predmet postdiplomskog studija. Štoviše, do početka treće godine ne možete odrediti ni glavni predmet (*major*), pa tako ni povijest. Ostaje vam široki izbor za promjenu glavnog predmeta čak i nakon što ga odredite. Jedna od prvih rečenica u katalogu redovnog studija na Yaleu glasi: „Humanistička naobrazba ne može biti ni previše usko koncentrirana ni previše razvučena”. To je ključ.

Redovni studij podijeljen je u četiri skupine: (1) jezici i književnosti; (2) humanističke discipline, uključujući filozofiju i povijest, te umjetnosti; (3) društvene znanosti; (4) prirodne znanosti i matematika. Do konca druge godine studenti moraju dovršiti barem dva tečaja (*course*) iz svake skupine, dakle osam predmeta. To im ostavlja još osam tečajeva po slobodnom izboru. Osim toga, moraju dokazati poznavanje jednog stranog jezika, a ako to ispitom ne potvrde moraju pohađati odgovarajuće predmete. Kad početkom treće godine odrede svoj *major*, recimo povijest, onda im se ranije dovršeni tečajevi računaju među 12 potrebnih za diplomu. Od toga barem dva moraju biti iz povijesti svake od ovih triju geografskih regija: (1) SAD i Kanada; (2) Europa, uključujući povijest starog vijeka; (3) Afrika, Azija, Latinska Amerika, Srednji

istok. Od tih šest tečajeva barem dva moraju biti iz povijesti pretindustrijskih društava, ali iz dvije različite geografske regije. Na kraju, u trećoj godini, studenti moraju pohađati dva seminara, a u četvrtoj moraju napisati diplomski rad pod mentorstvom člana odjela. Diplomski rad vrijedi kao dva od obvezatnih 12 predmeta.

Kao što vidite, ide se za tim da se razviju široki interesi, a spriječi uska specijalizacija. No, upravo zato što je veoma mnogo ostavljeno slobodnom izboru, znam za slučajeve gdje su studenti sami izabrali veoma usku specijalizaciju. Primjerice, prije desetak godina pojavio se jedan za ljubljenu i u drevnu japansku povijest. On je na Odsjeku za istočnoazijske jezike i književnosti strasno učio japanski, a kod nas mu je uspjelo pohađati čak devet tečajeva iz japanske povijesti. Sve je bilo unutar granica propisa, uključujući dva seminara i dva tečaja iz diplomskog rada – sve u znaku Japana. Program vas uči slobodi u istraživanju, a slobodu možete koristiti kako hoćete. Zato i ne vjerujem u previše obvezatnih predmeta. Oni ne pomažu onima koji i ne znaju što hoće, a zacijelo odmažu kreativnim studentima.

Što se postdiplomskog studija tiče, tu su na djelu suprotni zakoni. No, i u postdiplomskoj težnji prema specijalizaciji ima veoma mnogo izbora. Na vodećim američkim sveučilištima postdiplomski studenti nemaju druge obveze osim studija. Oni redovno nisu zaposleni, pa je i nastava, koja traje četiri semestra, odnosno dvije godine (sve skupa 12 predmeta), po ritmu slična redovnoj nastavi. Postdiplomci na povijesti imaju pravo pohađati ne više od četiri predmeta izvan odjela. Tijekom prve godine moraju polučiti najvišu ocjenu (*honors*, pohvalno) u barem jednom predmetu. Do kraja nastave moraju pohađati barem tri istraživačka seminara, gdje se obično traži originalni istraživački članak od oko trideset kartica. Također moraju položiti jezične ispite. Na sekciji za Istočnu Europu to znači znanje jezika koncentracije (recimo hrvatskoga), te dva dodatna jezika od kojih se može birati francuski, njemački, ruski ili neki drugi, daka ko uz dopuštenje. U drugoj se godini piše prijedlog i plan za doktorski rad kao poseban tečaj. A pri kraju nastave, polaže se usmeni ispit pred tročlanom komisijom. Ispit traje dva sata. Istraživački rad na disertaciji neizravno je financiran na razne načine, a postoje i posebne zaklade, sveučilišne i izvansveučilišne, koje pomažu istraživanja, što u prvom redu znači istraživanja na izvoru informacija. Kao što vidite, misli se na sve, pa ni rezultati ne mogu izostati.

Buczynski: Je li studij povijesti više usmjeren na teoretsko usavršavanje ili na metodološku i praktičnu primjenu?

Banac: Na Yaleu nema mnogo prostora za teoretsko usavršavanje. Moglo bi se čak reći da je kod nas i pretjerano bavljenje historiografijom na lošem glasu. Edmund Morgan, doajen povjesničara britanskih kolonija u Sjevernoj Americi, sad već umirovljeni nosilac najvažnije katedre posebne namjene, često je izražavao svoj prezir prema nastavi historiografije, koja se formalno na našem odjelu nikad i nije predavala. Ovdje se potpuno slažem s Richardom Cobbom, velikim povjesničarem Francuske revolucije, koji se ovako odredio prema pretjeranom teoretiziranju u povijesnom radu: „Za mene, povijest nikad nije bila intelektualna debata. Ovo je možda rezultat mojih vlastitih nedostataka, jer doista nisam debater, a nikad i nisam osjećao potrebu za tim. Jer povjesničari ne bi trebali ‚intelektualizirati‘ o ljudima često manje sofisticiranima od njih samih, a ni o društvima manje kompliciranima od onih u kojima živimo. U povijesti debata često može biti krinka za pojednostavljanje, nedostatak iskustva, kulture, sudjelovanja ili simpatije, ali i poticaj na uspoređivanje i generaliziranje u slučajevima gdje su usporedbe i generalizacije ili irelevantne ili posve varljive. Zašto, pitam se kad čitam dijelove časopisa *Past and Pre-*

sent (Prošlost i sadašnjost), zašto povjesničari troše toliko vremena na uvjeravanjima, nametanju definicija, predlaganju „modela“, kad bi mogli raditi na svojim istraživanjima“.

Buczynski: Koji studenti u prosjeku pohađaju Vaša predavanja? Je li pohađanje određenih kolegija na američkim sveučilištima usjetovano etničkim korijenima studenata?

Banac: Teško je reći. Zacijelo ima onih koji dolaze zbog afiniteta prema tematici. Kod mene uvijek ima nekoliko Grka; oni su kod „Balkanaca“ najzastupljeniji. Kroz više od dvadeset godina nastave na Yaleu imao sam možda po jednog iz svakog od naroda poluotoka; jedna Rumunka, dvoje Albanaca, možda desetak studenata hrvatskog ili srpskog podrijetla. No, ako postoji vidna etnička zastupljenost, to je zacijelo slučaj sa Židovima, koje za srednju i istočnu Europu, pa i Balkan, vežu mnoge uspomene, često i tragične. Ipak, ne zaboravimo da ima veoma mnogo studenata klasičnih „anglo“ prezimena, koji su nezamjetljivi upravo zato što se prezivaju Smith ili Jones ...

Dodao bih i ovo: predavao sam tijekom godina i opću europsku povijest, kao i veoma specijalizirane seminare koji se nisu nužno odnosili na jugoistok Europe. Stoga, ako postoji nešto zajedničko u jednom broju mojih studenata to je zacijelo individualistička crta. Jedan izuzetno daroviti konzervativac iz Oklahome kod mene je napisao sjajan diplomski rad o sada izuzetno nepopularnom političkom filozofu, senatoru Johnu Calhounu iz Južne Karoline, teoretičaru „nulifikacije“ prije Gradanskog rata, dakle glavnom začetniku pravnog tumačenja prema kojemu savezne države mogu poništiti savezne zakone ako su protivni interesima saveznih država. To je bio glavni argument južnjačkih „državnih prava“ (*states' rights*) u obrani robovlasničkog sustava. Isto tako, jedan od mojih najdarovitijih doktoranata, Jeffrey Burds, sada docent na Sjevernoistočnom sveučilištu u Bostonu, istraživajući povijest tzv. banditizma poslije 1945., učinio je veoma mnogo na otvaranju državnih arhiva u Rusiji i Ukrajini.

Buczynski: Djeluje li američki „melting pot“ jednako uspješno na svim segmentima američkog društva? Kako se on odražava u najvišim intelektualnim krugovima?

Banac: Upravo čitam netom objavljeno pismo iz 1987. slavne američke književnice, pokojne Mary McCarthy, još slavnijem Philipu Rothu, u kojemu McCarthy reagira na Rothov roman *The Counterlife* (Protuzivot). McCarthy veli da ne vjeruje u Boga ali da jednostavno ostaje kršćanin u kulturnom smislu: „Moram priznati da mi je štalica s anđelima i životinjama i zvijezdama mnogo simpatičnija ideja od Zida plača. Čak kao nevjernik to mnogo više cijenim. Preostao kršćanin u meni s veselim očekuje milenij i obraćenje Židova, uključujući Philipa Rotha“. Dodaje još da je unatoč žestokom protivljenju američkoj politici u Vijetnamu, tijekom polulegalnog putovanja u Hanoj 1968. godine, „reagirala, u privatnosti svojih misli, protiv marksističko-budističke ortodoksije koju sam osjećala kod lokalnih voda“. „Melting pot“? Nisam siguran ...

Buczynski: Koji su glavni problemi američke historiografije? Pati li ona od „kompleksa manje vrijednosti“ u odnosu na europsku historiografiju? Koliko je američka povijest orijentirana na stari kontinent i njegovo kolonijalno razdoblje?

Banac: Od „kompleksa manje vrijednosti“ sigurno ne pati, niti ima razloga za to. Upravo sup-

rotno! Nigdje u svijetu ne postoje tako dobri uvjeti za znanstveni rad kao u SAD. Doslovno nigdje! Znanstveni rad na sveučilištima ovisi ponajprije o izvršnim knjižnicama i plaćama. Tu europska sveučilišta, pa i najbolja, više jednostavno nisu konkurentna. Naravno, druga je stvar kako se dotične prednosti iskoriste. Ipak, ne vjerujem da pretjerujem kad kažem kako je danas američka historiografija jednako tako dominantna kao i svi bolji američki proizvodi, pa i neki ne tako dobri. Ako je postojalo razdoblje „europske zavisti“ to je razdoblje već davno za nama. Štoviše, najbolji američki odjeli uvoze najbolje svjetske povjesničare. Od 36 redovitih profesora na mom odsjeku, osim 28 rođenih u SAD, ima još dva rođena Britanaca, te, ne računajući mene, po jedan kolega ili kolegica iz Australije, Brazila, Irana, Kube i Senegala. Nekad je zastupljenost doseljenih povjesničara bila još impresivnija. Kad sam došao na Yale, tamo su predavali Hans Gatzke, Roberto Lopez i Piotr Wandycz.

Američka je povijest prilično orijentirana na stari kontinent. Od navedene tridesetišestorice 14 se bavi poviješću Europe, 12 poviješću Sjeverne Amerike, 6 poviješću Azije, 3 poviješću Latin-ske Amerike i 2 poviješću Afrike. Od specijalista za Europu, 9 ih se bavi novim vijekom, 3 srednjim, a 2 starim vijekom. Od njih je samo jedan specijalist za opću povijest britanskog imperijalizma. No, kolonijalizmom se bave i jedan amerikanist, dvoje latinoamerikanista i dvojica afrikanista. Dakle, preteže interes za europski krug. Doduše, moj je uzorak Yale, ali mislim da je taj uzorak dovoljno tipičan za vodeća sveučilišta - ona koja su poznata kao *research universities*. Jednostavno nema dobre povijesti bez komparativne povijesti, niti dobrog sveučilišta bez prvorazredne svjetske knjižnice. Ako hoćete nešto znati o Bosni, morate poznavati Indijski potkontinent, ali zato morate imati knjige tiskane u Delhiju, Kalkuti, Lahoreu, Karachiju, itd.

Buczynski: Kako se danas tumače određeni povijesni događaji koji su u samom SAD oduvijek izazivali oprečna stajališta? Mislim na primjer na Američki građanski rat, makartizam, Vijetnamski rat i sl. Postoje li u tom pogledu i ideološke razlike između pojedinih američkih sveučilišta?

Banac: Među sveučilištima nema, ali među povjesničarima ima razlika. Možda je najmanje sporan Građanski rat, premda je sama sintagma ideologizirana. Južnjaci su to nekoć nazivali Rat među državama ili čak Rat sjeverne agresije. No, sada na Jugu prevladavaju južnjački revizionisti. Teško ćete naći nekoga tko slavi Jeffersona Davisa, ali zato ima veoma mnogo knjiga koje otvaraju povijest otpora robovlasničkoj eliti i njezinim nasljednicima, ne samo sa strane Crnaca. Ima i neočekivanih obrata. Marksistički povjesničari poput Eugene Genovesea objasnili su stabilnost pretkapitalističkog robovlasničkog društva, čemu su aktivno pridonijeli i robovi. Tek poslije Građanskog rata dolazi do raslojavanja paternalističkog južnjačkog društva, moderne rasne diskriminacije i kapitalističke eksploatacije. Pitanja vezana uz hladni rat bila su kontroverzna od šezdesetih godina i generacije „novih povjesničara“ poput Gabriela Kolkoa. Isto se odnosi na povijest Vijetnamskog rata, gdje prevladavaju revizionističke teze - utjecaj antikomunizma, birokratiziranog vojnog managementa i nepoznavanja azijskog društva u američkim odlukama. No, makartizam je u zadnje vrijeme opet pod povećalom. Netom otvoreni bivši sovjetski arhivi pružaju uporište onima koji su godinama branili McCarthyja kao realnog borca protiv komunističke infiltracije. Sad je jasno da su Rosenbergovi doista bili sovjetski špijuni, da Alger Hiss nije bio nevin te da je doista postojalo „moskovsko zlato“. Najnovija knjiga Harveya Klehra potakla je veoma žestoke polemike. Problem je u tome što se komunistički pokret ne može svesti ni na čisti idealizam ni na sovjetsku agenturu.

Buczynski: Sveučilište Stanford nekad je slovalo kao najbolje središte za povijest Južnih Slavena. I Vi ste doktorirali na tom sveučilištu 1975. godine. Kakav ugled Stanford sada uživa i postoji li možda sveučilišno središte u SAD na kojem se proučava hrvatska povijest?

Banac: Stanford je doista bio glavni centar za povijest Južnih Slavena, možda ne toliko po broju doktoranata (tu je prednjačila Indiana), koliko po koncentraciji stručnjaka i po kvaliteti rada. Za to je najviše zasluga imao moj mentor Wayne S. Vucinich, sad već davno umirovljeni profesor povijesti. No, na Stanfordu su djelovali i Ivo J. Lederer i Milorad M. Drašković (Hooverova ustanova), a u Palo Alto živio je i radio Jozo Tomasevich. Bez obzira na njihove nesuglasice, različite poglede i rezultate, oni su kao pojava predstavljali impresivnu cjelinu. Takve koncentracije u proučavanju bilo koje istočnoeuropske regije danas više nema. Dapače, na vodećim sveučilištima, pa i na Stanfordu, danas nema specijalista za povijest južnoslavenskih naroda. Svi su – doslovno svi, od Vucinicha, Tomasevicha i Lederera, do Charlesa i Barbare Jelavich (Indiana), preko Michaela B. Petrovicha (Wisconsin), Dimitrija Đorđevića (Santa Barbara), Bariše Krekića (Los Angeles) i Petera Sugara (Washington, Seattle) – ili u mirovini ili na velikom seminaru u oblacima. Medievalist John V. A. Fine (Michigan), Andrew Rossos (Toronto) i ja iznimke smo, a to nije dobro. Naravno, ima specijalista, često i dobrih, izvan elitnih sveučilišta, ali kod mnogih od njih i ne možete raditi na postdiplomskim studijima jer ih ili nema ili to nema smisla. Dakle, realno govoreći, hrvatska se povijest u SAD i Kanadi danas istražuje ili na sveučilištima gdje nema mentora-specijalista (to je dosta tipično za Harvard i Columbiju, gdje i ja ponekad pomažem) ili u Michiganu, Torontu i Yaleu. Od sredine 1970-ih naovamo nadgledao sam čak deset doktorskih disertacija koje su se izravno ili neizravno odnosile na hrvatsku povijest. Od toga su četiri i dovršene, a tri su izuzetno dobre (disertacije o Strossmayeru Williamu Tomljanovichu, o nacionalističkoj omladini Marka Preleca i o sovjetskoj politici prema jugoslavenskim partizanima Paula Jukića). Ipak, dobro je da se to ovdje i zabilježi, jer, ako je suditi prema ponašanju režimskih ustanova, o tome se u Zagrebu ne zna ništa.

Buczynski: Na koji bi način američka povijesna znanost mogla pomoći hrvatskoj?

Banac: Jedino primjerom. Hrvatskoj povijesnoj znanosti treba u prvom redu slobode, a potom i novaca. Ne treba joj birokratske steege, uplitanja parahistoričara iz *Vjesnikove* rubrike „Pisma čitatelja“, ne trebaju joj megalomanski instituti. Trebaju joj jaka, autonomna sveučilišta, napredovanje po znanstvenim rezultatima, financiranje projekata po njihovoj vrijednosti, a ne po ideološkoj podobnosti.

Buczynski: Postoje li prema Vašem mišljenju predispozicije za komparativnu analizu američkog Frontiera i Hrvatsko-slavonske vojne krajine?

Banac: Polazišta ova dva sustava posve su različita, pa ne vidim mnogo prostora za korisnu komparativnu analizu. Ipak, Howard Lamar i Leonard Thompson uspješno su usporedili povijesno iskustvo „granice“ u Sjevernoj Americi i Južnoj Africi. Možda bi iskustva istraživanja američkog Zapada doista koristila poznavanju Vojne krajine. Američki Frontier nije više predmet nostalgije. To je prava povijesna učionica. Sve je podvrgnuto novim istraživanjima, od svakodnevnog života, do udjela doseljenika (među kojima je bilo i mnogo Hrvata), pa sve do novih istraživanja domorodačkog života (sad uz poznavanje indijanskih jezika), te državne politike Britanije, Španjolske, SAD, Meksika ...

Buczynski: Koliko su Amerikanci inače upoznati s povijesnim zbivanjima na starom kontinentu, osobito u odnosu na Hrvatsku? Jesu li događaji od 1991. godine nadalje barem potakli zanimanje američke akademske mladeži i inteligencije?

Banac: Koji Amerikanci? Ako je riječ o sveučilištarcima i akademskoj inteligenciji, može se reći da je svijest o europskoj komponenti svjetske i američke povijesti velika, ali to se uglavnom odnosi na zapadnoeuropski, atlantski krug, ne na zemlje poput Hrvatske. Što se srednje, istočne i jugoistočne Europe tiče, ima nekih saznanja, ali uporišta su im u neprimjenjivim usporedbama. To se nije bitno promijenilo poslije 1991. Štoviše, na neki se način i pogoršalo. Biti poznat u kontekstu rata nije velika prednost. Da, raste interes na stanovitoj razini, ali više za zapadne diplomatske inicijative. Stvarni, empirijski pogled iznutra nikad nije popularan. Da biste to obavili, morate znati jezike, raditi u neugodnim čitaonicama, itd. Osim toga, hrvatski je rat u sjeni Bosne, a hrvatska vlast nije ništa učinila da ga tematski izdvoji uz pomoć prepoznatljivih demokratskih ciljeva. Dapače! „Separatisti“ su stalno nepopularni na Zapadu, ali ako nastupaju kao Vaclav Klaus, a uz zaštitni znak Vaclava Havela, onda im se gotovo sve oprostilo ...

Buczynski: Glavno područje Vašeg znanstvenog interesa jest analiza južnoslavenskih nacionalizama. Godine 1984. u Americi je objavljena Vaša knjiga Nacionalno pitanje u Jugoslaviji - porijeklo, povijest, politika. Ista je knjiga objavljena u Zagrebu 1988. u hrvatskom prijevodu, a prije tri godine objavljeno je i drugo izdanje istog prijevoda. Koliko Vam je američko podneblje pomoglo pri tumačenju nacionalizma u ovom dijelu Europe?

Banac: Samo toliko da nisam bio opterećen lokalnim fobijama. No, to nije spriječilo razne čuvaru samoupravnog socijalizma, poput Dare Janeković, Bosiljke Janjatović i Zorice Stipetić (potonja nam sad prodaje „objektivnu“ povijest na stranicama *Globusa*), da sve učine kako se knjiga u Zagrebu ne bi objavila ...

Pazite, najvažnija tema knjige jest struktura nacionalnih ideologija, odnosno nacionalizama. No, moram reći da sam poslije objavljivanja knjige došao do niza novih saznanja o fenomenu nacionalizma. U prvom redu nacionalizam je najvažnija moderna, sekularna ideologija. On je sastavni dio modernosti. On ruši svijet starih staleških država i vjerskih imperija. On mijenja svijet, ali po svojim često nehumanim, kolektivističkim pravilima. Osim toga, naši su nacionalizmi u biti etnicizmi, oni nisu okrenuti državi, nego narodnosti u etničkom smislu. Ništa od toga ne možete naučiti u Americi. Zato i nije čudo da se o nacionalizmima u Americi relativno malo raspravljalo. Tipično je da su gotovo svi važniji sudionici rasprave o nacionalizmu bili Europljani: Hans Kohn, Karl Deutsch, Benedict Anderson, Andrzej Walicki ...

Buczynski: Vaša je obitelj bila prisiljena napustiti Hrvatsku pred komunističkim vlastima iz političkih razloga ...

Banac: Ne, to nije točno. Moj je otac prebjegao u SAD 1947. godine. To mu nije bilo teško jer je kao časnik na jednom jugoslavenskom brodu, koji je uplovio u luku Baltimore, jednostavno prošetao do američkih vlasti i tražio azil. On je bio privilegiran, u smislu da je u to vrijeme plovio na brodovima koji su trgovali sa zapadnim zemljama, ali mu se komunizam nije nikako dopadao. To je bilo u najgorem razdoblju jugoslavenskog komunističkog režima, ali ne mogu reći da je moj otac bio na ista prisiljen. On je sam odabrao svoj put, ali ne samo svoj ...

Naime, moj djed, kap. Ivo Hagjija, otac moje majke, Pelješčanin i umirovljeni pomorski kapetan, bivši britanski vicekonzul u Dubrovniku, na neki je način platio potez moga oca. Moj djed je, prema mišljenju savezne UDB-e, bio „jedan od najaktivnijih neprijatelja FNRJ u Dalmaciji“. Zapravo, ovdje citiram njegov sada dostupni fascikl iz arhiva UDB-e. Ondašnjim je vlastima, „razradom engleskog konzulata u Splitu, po izvoru iz konzulata“, postalo jasno da je Britancima slao osobne iskaze o stanju u Dubrovniku. Bilo je tu eseja poput „Povodom Velikog Petka i Prvog Maja u Dubrovniku“ (2. svibnja 1946.), ali i sumnji o njegovoj povezanosti „sa ostacima reakcionarnog vodstva HSS-a u Dubrovniku“, koji su „u Dubrovniku anglofilski orijentisani“. Za svoje je muke 1948. dobio 12 godina robjije, što je za sedamdesetjednogodišnjeg starca bilo ravno smrtnoj kazni. Umro je u Lepoglavi koncem prosinca 1948. pod još neobjašnjenim okolnostima. Tijelo mu nikad nije pronađeno.

Nakon očeva bijega i hapšenja djeda za obitelj su nastupili doista crni dani. Dobro ih se sjećam te ne mogu upasti u zablude glede naravi komunističkog režima, svakako u njegovu „herojskom“ razdoblju. Majka i ja povukli smo konsekvencije i legalno odselili k ocu u SAD u proljeće 1959. godine. Dodao bih samo ovo: nedavno sam u nevjerici odslušao jednog dubrovačkog kroničara komunističkog razdoblja, koji mi je laka srca rekao da moj djed i nije bio hrvatski politički zatvorenik. Zanimljivo! Hrvati nisu hrvatski politički zatvorenici ako nisu deklarirani nacionalisti, ako su robijali kao „engleski špijuni“. To je stav naše desnice, da ne upotrijebim težu imenicu. S druge pak strane, pripadnici naše jedine povijesne ljevice nerado primaju činjenicu da je 1939., dok su njihovi povijesni vođe potpisivali sporazume o nenapadanju s Führerom Velikog Njemačkog Reicha, jedino britanska flota stajala na braniku demokracije - i antifaziizma. U Sloveniji je Jera Vodušek Starič istraživala dosje Mačkovšek, anglofobiju komunističke vlasti i procese protiv „engleskih špijuna“. O tome u Hrvatskoj još ništa. Naša je povijest manihejska. Trećega nema.

Buczynski: Stigli ste u SAD neposredno nakon McCarthyjeva lova na vjestice. Gdje ste bili i što ste radili kad je ubijen Kennedy?

I.B.: Makartizam i općenito antikomunistička histerija, koja je bila normalna pojava koncem Eisenhowerova razdoblja, doživio sam kao klicu totalitarne svijesti, ili, jezikom razumljivom tinejdžeru, kao dokaz da i u Americi ima tema o kojima se ne smije slobodno govoriti. Evo primjera: Pohađao sam isusovački gimnaziju Sv. Ignacija Loyole na Manhattanu, samo nekoliko blokova udaljenu od Metropolitan muzeja. I onda, kao i uvijek, čitao sam veoma mnogo. Jedan od časopisa koji je za mene bio izuzetno informativan bio je mjesečnik *East Europe*, glasilo Odbora za istočnu Europu i Radija Slobodna Europa, dakle, izravno ili neizravno državnih organizacija. Časopis je donosio veoma iscrpan pregled vijesti iz politike, gospodarstva, kulture i običnog života satelitskih lagerskih zemalja, ne toliko iz Jugoslavije. Među ostalim, postojala je i rubrika izvadaka iz lagerskog tiska. Jednog dana, upravo kad sam taj časopis stavljao u torbu, jedan je mladi isusovački školastik primijetio naslov i zamolio me da pregleda list. Poslije nekoliko minuta čitanja upozorio me je da časopis više ne donosim u školu jer je dio sadržaja neprihvatljiv.

To je bio duh makartizma: sakriti, izolirati, zabraniti - duh veoma sličan svom predmetu i, upravo zato, spreman legitimirati već potrošenu komunističku ideju, dajući joj snagu i čar zabranjenog voća. Isto kao što je jedna elita uspostavila društvenu vlast ideologijom komunizma, druga je u konfliktu s komunizmom, koji u razvijenim demokracijama nije imao nikakve šanse,

„jačala“ pretpostavke za svoju vlastitu dominaciju. U tome i jest bit hladnoga rata. „*A conspiracy so vast*“ (zavjera tako velika), govorio je McCarthy o komunizmu, sve u želji da bi od jednog provincijskog političara postao glavni arbitar američke politike. Druga je stvar što su Sovjeti doista imali razgranatu špijunsku mrežu na Zapadu. Nije potrebno biti veliki strateg da bi se uvidjelo kako im je to u konačnici i nije mnogo koristilo.

Uostalom, sve je to videno i u današnjoj Hrvatskoj. Kampanja protiv „jugonostalgicara“ ima smisla samo kao afirmacija nove elite. Kriza novog establishmenta dovodi u pitanje i kampanju protiv jugoslavenstva. Fantom postaje alternativa. U tome i jest problem vikanja „Vuk, vuk ...“ Sa svojim sam isusovcima proveo četiri gimnazijske godine. Nisu svi bili kao spomenuti skolastik. Većina ih je otvarala sasvim nove poglede u svijet ideja. Bio sam na satu, mislim, matematike, kad je preko razglasa došla vijest o atentatu na Kennedyja. Otišli smo u kapelu na molitvu ...

Buczynski: Europski povjesničari često ističu da je u SAD-u suradnja između povijesne znanosti i politike znatno bolja nego u Europi. Slažete li se s takvom konstatacijom i kako to objašnjavate? Koliko su američki političari sada na primjer upoznati s povijesnim okolnostima kosovske krize?

Banac: Ne bih se s tim baš složio. Američki antihistoricizam ne podliježe nekim bitnijim revizijama. Još uvijek vlada Fordova krilatica „*History is bunk*“ (Povijest je koješta). Štoviše, više se pažnje pridavala ekspertizi povjesničara 1950-ih i 1960-ih godina nego danas. Sve relevantne službe i ustanove danas imaju svoje eksperte. Prošlo je vrijeme kad bi, primjerice tijekom iranske krize, predsjednik pozivao vodeće znanstvenike u Bijelu kuću. Koliko se malo zna o predmetu najbolje ćete vidjeti iz Holbrookove tipično uobražene knjige *To End a War* (Dovršiti rat). Već u prvom pasusu predgovora naći ćete krivotvorinu natpisa sa zida Muzeja Mlade Bosne u Sarajevu, na osnovu čega Holbrook onda gradi cijelu konstrukciju o tome što se dogodilo u Bosni. To ne znači da je njegova konstrukcija posve neupotrebljiva, ali sasvim sigurno nema nikakve veze s povijesnim činjenicama. Isto se može reći za omjere „rješavanja“ kosovske krize. Tu povijest doista ne može mnogo pomoći. Dakako, postoje sjajne knjige, posebno nova knjiga Noela Malcolma, koju, vidim, i u Zagrebu nestručno napadaju. Ali kakve koristi od toga, ako politika ima svoje ciljeve i svoja ograničenja?

Buczynski: S obzirom na Vašu reputaciju znanstvenika i predmet Vaše ekspertize, jesu li Vas američki političari pitali za mišljenje?

Banac: Bio sam na raznim savjetovanjima, seminarima, pa i pred odborima Kongresa, gdje pozvani izlažu svoja stajališta i na kojima uvijek ima ljudi iz administracije ili parlamenta. Privatno sam razgovarao s nizom senatora, kongresmena, ljudi iz diplomacije. No, nitko Vas neće nazvati i pitati: „Profesore, u čemu se hrvatska nacionalna ideologija bitno promijenila tijekom devedesetih godina?“ A to bi bilo ključno pitanje. Dobro pitanje pretpostavlja dobro znanje.

Buczynski: Kako ocjenjujete stanje u hrvatskoj historiografiji i koje su glavne zadatke koje ona prema Vašem mišljenju treba riješiti?

Banac: Stanje hrvatske historiografije prilično je užasno, posebno u istraživanju dvadesetog stoljeća, pa i devetnaestoga. Pametni mladi ljudi bježe u depolitiziranu socijalnu povijest. Za-

vladala je nova ideologizacija. O nekim pitanjima više ne možete čuti ni jedne suvisle misli. No, kad biste me pitali što je najveća boljka hrvatske historiografije, onda bih se usudio reći da je glavni problem u teleološkim pretpostavkama: „Hrvatski je narod tisuću godina sanjao o državi!“ Doista?! I što je to uopće hrvatski narod u sedamnaestom stoljeću? Pa i devetnaestom? Kako se povijesno sanja? I što je to država u trinaestom stoljeću?

Hrvatska historiografija ne može ništa riješiti. Uostalom, što je to hrvatska historiografija? Pomoći mogu samo hrvatski povjesničari, dakle pojedinci, svaki na svoj način. Oni mogu (ništa ne moraju!) istraživati i razmišljati. Bilo bi dobro da razmišljaju u najširem komparativnom kontekstu. A dobro bi učinili i kad bi sebi postavili par neteleoloških pitanja: (1) Kako bismo pisali o devetnaestom stoljeću kad ništa ne bismo znali o dvadesetom stoljeću? (2) Kako bismo pisali o jugoslavenskom razdoblju hrvatske povijesti kad ništa ne bismo znali o tome što je bilo prije 1918?

Svaka pojava, svaka ličnost, pa i svaki tekst, ima svoju povijest. Ako povjesničari uopće imaju neke dužnosti, onda je to zacijelo stavljanje svake pojave u svoje vrijeme. Jedno je rukopis Gundulićeva „Osmana“ u ruci senatora Gundulića 1634. godine, drugo je tiskani „Osman“ s Mažuranićevim dopunama u vrijeme visokog ilirizma, a treće je „Osman“ u HNK na vrhuncu hrvatsko-bošnjačkog sukoba 1993. godine.

Buczynski: U svojoj knjizi Nacionalno pitanje napomenuli ste da „sami dokazi nadjačavaju povjesničare i tjeraju ih da zauzimaju stajališta s obzirom na predmete koje ovi ispovijedaju“. Pristranost se doista teško može izbjeći, i to osobito onda kad se najlakše možemo poistovjetiti s određanim dokazima. Pritom svakako valja istaknuti da pristranost sama po sebi ne mora dovesti u pitanje i znanstvenu utemeljenost ili „objektivnost“ određenih teza povjesničara. „Istina“ je inače nešto čemu svakako valja težiti, ali što nikad u potpunosti neće biti postignuto.

Banac: Bit će da je tako. No, u svakom slučaju „zauzimanje stajališta“ nije isto što i neobjektivnost. Danas se tvrdi da objektivna istina ne postoji, da zajednica (ili razne zajednice) izgrađuje ili konstruira „istinu“ ili „istine“. Čitava se prosvjetiteljska paradigma dovodi u pitanje i s njom i metodika objektivne historije. Ipak, postoji razlika između znanja i mistifikacije, postoje standardi istine utemeljeni na društvenoj kritici. Ako nemam kritičkog stava te tvrdim da je traženje istine tek maska za moć, drugim riječima da je svaka istina uvijek subjektivna, onda je pisanje povijesti isto što i pisanje romana. To ne može biti. Janko Matko nije bio povjesničar. Niti je tvrdio da su vrela na njegovoj strani.

Buczynski: Svoju temeljnu političku dužnost obavljamo na biračkom mjestu. Vi ste, međutim, odlučili učiniti jedan korak dalje. Zašto mislite da su povijesna znanost i politička djelatnost kompatibilne?

Banac: Pa, zaboga, ne mislite valjda da je politika samo profesija? Kad bi se politikom bavili samo profesionalni političari (uostalom, kako se postaje profesionalnim političarem?), svijet bi bio još mnogo grozniji nego što već jest. Štoviše, tko kaže da svoju temeljnu političku dužnost obavljamo na biračkom mjestu? Zar, doista, samo tamo? Po toj logici politike i ne bi bilo do pojave biračke kutije. A znamo da biračke kutije nisu uvijek bile pristupačne svima (Donedavno su u mnogim demokracijama bile zatvorene polovici stanovništva - ženama!). A i kad postoje, biračke su kutije često dekorativne. (U „samoupravnom socijalizmu“, primjerice.) Uostalom, što sam ja to izmislio? Zar Gibbon, Macauley, Mommsen i Croce - nabrajam nasumce -

nisu bili članovi parlamenta? Zar dvojica od spomenutih (Macaulay i Croce) nisu bili i ministri – Macaulay čak ministar rata? Zar Croce nije vodio talijanske liberalne poslije pada fašizma? Zar Meinecke (dragi, jadni Meinecke!), nacionalist i liberal, nije na kraju uvidio da država, u neodgovornim rukama, ne može promicati kulturu i individualizam?

U Hrvatskoj moramo učiti „pučanstvo“ građanstvu, a to znači da je svak odgovoran za politiku, da svak mora politički djelovati. Ako su i hrvatski seljaci politički osviješteni već gotovo jedno stoljeće, zašto ne bi bili i hrvatski povjesničari? Naravno, politički angažman često prelazi u znanost. Ranke, konzervativac i monarhist, bio je apologet svih svinjarija njemu mile domovine. Netko drugi, liberal i republikanac, to ne bi mogao. Meinecke, na kraju, to nije mogao. Opet kažem, zauzimamo stajališta. Ja sam pisao i pisat ću o komunistima, fašistima, velikosrbima, itd. Ja moram razumjeti njihova polazišta, ali ja sam njihov protivnik. Povijesna znanost ne može biti kompatibilna s povijesnim zločinima.

Buczynski: Jeste li po vokaciji američki povjesničar ili hrvatski povjesničar?

Banac: Pitanje ne razumijem. Zapravo, i možete ga razumijeti tek kroz prizmu nacionalističke ideologije. Za mene ne postoji „ili“ u ovakvim stvarima. Ja povjesničar jesam. Ja sam po nacionalnosti Hrvat, a po državljanstvu i hrvatski i američki građanin. I ne samo to, ja nisam ni samo povjesničar, ni samo pripadnik jednoga naroda, ni samo građanin. Ja sam određen na veoma mnogo načina. Ne postoje čiste forme. No, to je mimo odrednica nacionalističke ideologije, za koju postoji neko zadano hrvatstvo, koje upravo nacionalisti određuju, i kome možete apsolutno pripadati ili ga „izdati“. Zato režimski propagandisti uživaju u tome da me nazivaju „američkim povjesničarom“ ili „američkim povjesničarom hrvatskog podrijetla“, jer hoće reći da ja nisam „naš“, odnosno „njihov“. No, veoma će se uzбудiti ako netko Rudera Boškovića nazove „talijanskim fizičarom“ jer misle da im Bošković pripada. Žalosno bi bilo kad bi taj veliki čovjek bio Hrvat samo po onima koji mu nude identitet. Ili kad bih ja bio „američki povjesničar“ samo zato što Maja Freundlich takvu sintagmu doživljava kao psovku.